

Gróf Széchenyi István mint bölcselő.

(Felolvasta a Magyar Tudományos Akadémia 1850. szeptember 12-én tartott ülésén Hetényi János.)

Szivünk mélyéből érezzük mindnyájan Tek. Társaság, mily fényes napunk, mily tündöklő vezércsillagunk sötétült el egy idő óta gróf Széchenyi Istvánban, aki valaha nemzeti becséről elfelejtkezett hazánkat oly hatalmasan fölemelte, eredeti irataival e haza minden ereibe életerőt lövelt, és a polgári nyilvános életet oly dicsőn elkezdte. Élete aranykorában minket a pusztában vezérlő Jóbáb vala ő, kihez az Izrael fiaival méltán sóhajtunk még ma is ekképen: „Miért hagysz el minket, Jóbáb? te tudád, merre kell mennünk e pusztában.“

Egy alvó nemzet fölserkentésére és a nemzeti dicsőség ösvényén való vezetésére oly roppant észérő, oly magasan feldobogó szív, és oly gyakorlati bölcselés kívántatik, minőt nem minden században hoz elő a takarékos törvényét követő természet és kétségkívül a bölcselők Pantheonában nem mást, hanem az ilyeneket illeti az első hely, ezek bizonyynyal a filozófusok egének első nagyságu csillagai.

A hellének, kik közt születék a rendszeres bölcselés, legelső bölcselőiket a nemzeti életrendszer alkotóiban, a törvényhozókban, tisztelék; és valóban boldog is a nép, melynek életirányt nem az avult szokás és hagyomány, hanem a kiképzett elméjü, saját nemzetöket és más mivelt népeket mélyen ismerő bölcsek adnak. Ilyen vala Solon, kit Göröghon nem azért számlált fő bölcsei közé, hogy elméleti fölséges rendszert alapított, hanem azért hogy egy aljasodni kezdő, különben még szabad nemzet életének oly alakot birtadni, melyről később Pericles elmondá, hogy: „Athenae,

Hellasznak tanítója, népe pedig oly kitünő, hogy mind az élők, mind az utódoktól csodálatni fog.“

Mindenki elismeri, szép, igen szép, szellemi szárnyakon fölemelkedni az emberész Olympusára, és innen másoknak is fölséges kilátást mutatni, az emberiség legmagasb tárgyainak, eszméinek, sőt eszményeinek fölfogására; miket a nép nagy tömegén csupán a kétes hagyomány festett üvegén át lehet szemlélni; szép, igen szép hősiezen megvívni a balvélemény hydráival az egyek várát ostromló babona szörnyeivel; szép, a természet bámulandó rendszerét nem a babona, hanem a tudomány szempontjából fölfogatni, miként tették Thales és Anaxagoras; végül szép az erényt és jogot szellemi fenségében megmutatni és azt, miként töri szét mindkettő, mintegy isteni hatalommal, egyénben úgy, mint nemzetben átkos sorsa bilincseit: — de ne feledjük, hogy van még ennél szebb koszoruja, hervadatlanabb pályaága is a bölcselőnek. Mert bár nem kis érdem az is, ha kinek lángelméje és bölcsesége főleg a tanításban és a szavakban csillog; nem kis érdem, ha bir nagyszerű életideálokat alkotni, bir élni tanítani és kiképezni jeles ifjakat akár akadémus ligetei között, akár az oszlopcsarnok boltjai alatt, akár a gargettusi bölcs kertje árnyékában; ez, úgy véljük, inkább gyönyörrel, mint fáradalommal járó munka. De már egy egész élő nemzetet felkarolni, ennek szellemi betegségét kitanulni, ez ellen a gyógyszereket ügyesen megválasztani, e kényes működésben kimélettel és gyöngédséggel járni el, elkezdve a paloták urain és végezve a kunyhók daróczfedte lakóin: szóval, milliókat az álmokórságból kigyógyítani, és prometheusi ügyességgel, minden szépre, nemesre és dicsőre föllelkesíteni, ez az, mi hajdan nemcsak oltárt és templomot érdemlett, hanem még ma is a hálásabb és boldogabb nemzeteknél, ércszobrokat biztosít.

Ámde nem így gondolkozik legnagyobb embereiről az aljas néptömeg, mely magában Athenaeben iszonyu és soha le nem mosható vétket követett el a filozófia ellen, számüzve Anaxagorast és méreggel itatva a nagy Socratest, kinek aztán utóbb mégis szobrot emelt és oltárt épített. A kelet népe honunkban is lelépteté dicsősége trónjáról egykori imádott vezérét és még ma is ekkép szólana: „Ércszobor és gránit

oszlop Hunniában Széchenyinek? hol van álmkép, hol van ábránd, hol ellenmondás, ha ez nem az? Ott, hol a hon-szerző Árpádnak, a hazamegmentő Hunyadiaknak sincs külérzé-keinkhez szóló emléke, hogyan létezhetnék ilyesmi Széchenyi számára? Hiszen meghalni és ugyancsak meg kell hálnia embernek, hogy az örök dicsőségre feltámadhasson, azután, akit isteníteni akarunk, azt igen közlelről megnézni nem jó, mert a közelség, mint egy nagyító, a sima tün is göröngyöt mutat.“

Hagyjuk tehát a népet és magyar bölcseleinknek általunk már építeni kezdett Pantheonában, melyben Horváth Ádám és János, Apáczai, Makó és Imre, mint bölcselek fénylenek, említett nemzeti Solonunknak és Medicisünknek, emeljünk emléket mi addig, míg a méltányosabb maradék öt feltördelt sirjából kiemelvén, ugy mutatja be az utókornak, mint nemzetünk életében korszakot képezett férfiut, mint legszeren- cséesebb nemzetképzőt, sőt mint látnokot.

Igen, mint látnokot, Tek. Társaság! Széchenyi István, kinek nevét a magyar mindenkor tisztelettel s hálával említi, oly ritka tünemény vala honunk egén, kihez hasonlókat kelet népei között, csupán a héberék története mutathat fel látno-kaiban, kik e nemzetnek bölcsei, képzői és még ma is dicső fénynyel övedzett csillagai voltak. Ernyedetlen hazaszeretet lelkesíté a héber látnokokat, észfenség tündöklött rajtok, kik még a mennyből alászállt vallást is tisztogatni és mint Ezsaiás tön, a józan észszel öszhangzásba hozni el nem mulaszták. Szigoru szemlélet tartának nemzetökön, királytól a legalsóbb néposztályig, főpaptól a levitáig és mi több, kiki-áltva vérök romlásnak indulását, háromezer évvel ezelőtt bámulatosan megjósálák azt, hogy ez elfajult nemzet meg nem hal ugyan, hanem szétszóratik a világ minden részeiben élő nemzetek közé, mely jóslat mindnyájunk szemeláttára még ma is pontosan beteljesedék.

Széchenyit tehát én az eredeti, mintegy mennyei ihle- tessel teljes és fensőbb erőkkal nagy mértékben megáldott bölcselekhez számlálom. Ő az élet, a tett, a kivitel embere volt és azzal tarta, hogy az elméletek hamar megöszülnek, ha csak az élet kertjébe nem ültettetnek, itt arany gyümöl- csöt termendők. Ő vala első, ki a bölcseletet élettudomány-

nak nevezé és e szót: filozófia, bölcsélet által akará magyarosítani; ellenben az iskolai filozófiára keveset adott. Ő tehát világbölcselési rendszert nem készített, ilyent írni eszeágában sem volt; a szabad és szabadtanulmányok végokait soha sem fürkészte; az ész-, isme- és erkölcsstan végelvéit nem vizsgálta és írásmodora is, mely kitérő, áradozó, eleinte zseniális és mulattató, később csipkedő és így hatást gyöngítő vala, a filozófiai, kristálytisza, szabatos és félreérthetlen előadásra éppen nem vala minősítve. Szóval, ő európai és tudományos értelemben vett bölcselő nem volt.

És mégis, akár fedhetlen életét vizsgáljuk, akár jeles elme-műveiben rejlő elveit tekintjük, akár nemzeti élettervét szemléljük, oly filozófusi felfogásokra, eszmékre, sőt eszményekre találunk, ezek közt oly pár nélküli öszhangzásra, tanoknak az érzelmekkel, ezeknek a tettekkel oly dicső harmoniájára ismerünk, hogy őt e szempontból tekintve, előtte háttérbe vonulnak az elhíresztelt világbölcselők is és olyanokká lesznek, mint a Parnassus tövében hivalkodó és verselő költők, azok, kikről Horácz ekképen szól:

Ingenium quis magnum, et mens divinius, atque os
Magna sonaturum, des nominis huius honorem.

Hogy Széchenyit, mint bölcselőt igazán megítélhessük, arra tudnunk kell, hogy az iskolai bölcselés, mely szereti magát világfilozófiának tekinteni, korunkban, főleg a németeknél nagyon háttérbe tolá a nemzeti bölcselést. Nálunk is, miként az elhunyt derék Schedius egykori nyilatkozatából kitetszik, nincs helyes fogalom arról, mi a világi mi a nemzeti filozófia. Sokan ezeket egymástól elválasztják, és ez utolsót még filozófiának sem ismerik el; úgy ítélve, hogy az igaz bölcséletnek tisztának kell lenni a hely és kor mocskaitól. Ámde, éppen ezen bonczolgatás, elemzés és taglalás által teszszük sikertelenné filozófiánkat és az elmélet s gyakorlatnak ezen elválasztása által idézzük elő ama szomorú helyzetet, melyben sanylik ma a némethoni bölcsélet, melyet Biedermann ekképen rajzol: „A filozófiának nem kell elvakítani a nemzetet természeti és legközelebbi érdekei iránt, mert egyetemi, kozmopolitikai tudományosság vajmi szomorú pótlék, valódi nemzeti állás és érdem helyett. Nem kell elfecsérelnünk legjobb

erőnket tiszta eszményi irányokra, azokat a nyilvános élet és gyakorlati szorgalomtól elvonván.“

Művészet és tudomány holt tőke, ha mit sem kama-
toznak, azaz, ha a tudat meddő és gyakorlati irányt elő nem
idéz. A nemzet férfiassága, önállósága és nemzetisége abban
áll, ha magát az életben megkisérti, ha teremt, ha gyakorlati
ügyességre és politikai jelentőségre vergődik.“ Az itt leirt
szellem lelkesíté Széchenyinket is, ki semmitől oly idegen
nem volt, mint az életet az elmélettől, eszményt a reálétől
elválasztani, mivel ezek egymással elválhatlan kapcsolatban,
ugy és akkép tesz a filozófia lényét és teljességét, mint
test és lélek a személyt. Már pedig teljességben az üdv és
igazság mindenütt.

En, Tek. Társaság! a világfilozófiát ugy tekintem, mint
egy tiszta és felhőtlen eget, melynek tájfestményről hiányzani
épen nem szabad, de szintugy nem szabad abban hiányzani
a szép és változatos tájnak is; és ez a nemzeti bölcselet, az
első is oly lényeges rész ugyan, mint a major tétel a syllo-
gizmusban; de a második is amabból ép ugy ki nem marad-
hat, mint emitt a minor tétel; különben amaz magában egy
nagyképi glossa, egy üres átalány, üres felhő, melyből a
földre hasznos eső alá nem száll. Igaz, teljesen igaz, mit
Schedius egy osztálygyülésben mondott, hogy: „egy a filo-
zófia; „de ugy vélem, jól meg kell különböztetnünk a benső
lényt a külső tüneménytől. Mikép a fölény saját szép világá-
ban, ugy a filozófia is sajátlag az életben és az irodalomban
tünik fel, melyek a hely és kor változékhöz képest ezer
alakuak. Hiszen az emberi természet is lényegében egy az
első embertől fogva maig, azonban mégis minden egyénben
ezen egység más-más szinezet alatt tünik fel és így minden
nemzetben és minden korban is máskép módosítva.

A filozófia életbölcseesség tudománya lévén, az ettől magát
el nem szigetelheti és mivel az élet, leánya a kornak és
helynek, bizonynyal amaz fölveheti sőt föl is veszi szükség-
kép mind a hely mind a kor szinezetét, ezt fölvevén, a
filozófia soha sem lehet egészen tiszta és általánosságba
merült, különben sikerét elveszti és életkalauz lenni meg-
szünik.

Kérdik már most nyájas olvasóim: miben különbözik

Széchenyi filozófiája a nagyhirű, főleg német bölcselek bölcseletétől? Felelem: abban, hogy ezek nem egyebek, mint major tételek, minor és következmény nélkül; körülfelhőzve műszavakkal és úgy szólnak a völgyben rejlő néptömeghez, mint a delphibeli orakulum. A nemzeti jeles bölcsele, ellentétben, úgy szól egy egész nemzetnek, hogy ez őt nemcsak megérti, de szavára föl is lelkesedik. Midőn amaz fölemelkedve a Sinai hegyre, szónokol a felhőknek és a szeleknek és szavait itt alant senki nem hallja, ha hallaná is, nem érti: akkor a nemzeti bölcsele úgy tűnik fel, mint nemzete és kora Prometheusa, aki a tüzet lelopva az égből, azaz előbb hosszadalmas és komoly tanulmány által elsajátítva az észderűt és a sziv istenmelegét, ezek hasznára kortársait is megtanítja. Nem akarom az elmélete becsét egy szemérral is alábbszállítani, jól tudom az ész Olympusára felhágott bölcselek érdemeit, magam is jól ismerem ez ut darabosságait, sőt elmondám már, hogy a major tétel mi szükséges a syllogismusra; csak azt jegyzem itt meg, hogy vannak *enthymemák*, mikből az egytetemes tétel egészen kimarad és mégis jó, mégis derék az okoskodás. Így Széchenyi is azért, hogy a majort mindig nem biggyeszté észjárása elébe, nemzeti enthymemája által oly csodadolgokat vitt végbe, hogy ha ő e nehéz pályán dicső haladásában nem gátoltatik, ha messzevágó tervét még olyanok is nem gátolják, kik őt „*legnagyobb magyarnak*“ nevezve, nyilvánítják, miként: „senkit históriánkban nem ismernek, kikről elmondhatnók, hogy százados hatásra számított lépései sem korán, sem későn nem érkeztek“: — ítélve abból, mit tett ő egy rövid évtized alatt, mik voltak a paloták urai és hölgyei ő előtte és utána, minő lábon állott a nemzeti értelmiség, nyelv, irodalom és tudomány — bizonynyal mondhatom, hogy most más nap és más csillagzatok fénylenének felettünk.

Ámde korán sincs célomban panegyrist írni és e nagy emberünket minden oldalról, saját fényében feltüntetni: én most csupán úgy állítom őt elő, mint *nemzeti bölcselet*, aki az életnek és így a nemzetnek is csupán nagy egészletét tekinti, ennek nagy körrajzát teszi műtárgyául; részletekbe elegyedni óvakodik, pártok tekéjévé lenni idegen; szóval:

Udam speruit humum fugiente penna.

Horatius.

Hogy valaki nemzetének Prometheusa és Socratese lehessen, *nemzetideált* kell annak elsöben is agyában létesíteni, de kivihetöt és éppen nem ábrándost és valósíthatlant. Minö népidéája vala Széchenyinek, előadja maga, melyet élénk színekkel fest egy akadémiái nagygyűlést megnyitó beszédében: mely nagyszerü, bár akkor félreértett, söt sokaktól megrötött nyilatkozatban rejlik az üdvözölt gróf mind messzevágó tervének *kulcsa* — ebben rejlik azon *szirt is*, melyen párnélküli terve megtört: — mind pedig azon *gyógyszer*, mely, ha el nem csüggedünk, a sir széléig vitt nemzetünket még egyszer halálos ágyából felköltheti és nagygyá teheti. Hogy ezen nemzetideál életbe nem lépett és ő a a magyarból, miként akará, „*ok' népét*“ nem tehetett, ennek egyedüli okát nem ő benne, hanem a kelet népe természetében kell keresni, mely olyképp áll ellene a legnagyobb művész lángeszének, mint morzsalékozó kő a phidiaszi vésőnek. Tett ő, mit e kiskoru és gyermeknépből tehetett; de oly nép közt, „melynél, mint maga panasolja, mindent már csirájában megront, meggyilkol a viszálykodás és az irigység démona, melyet sötétség vesz körül és amely saját kebelében dúl“, ily nép *oknéppé* alig lehet valaha, mert e között szabadon üzendi szeszélyeit mindig a rabulizmus.

És már most itt eljutottunk azon tárgyhoz, mely értekezésem főcélja, e vállalatom élő és melegközepe. Teljes meggyöződéseim szerint vallom, hogy mig mi magyarok nemzeti és magánéletünkben azon elveket nem követjük, melyeket nagy életvezérünk, Széchenyi, ezer meg ezerszer előnkbe adott, szívünkre kötött és fényes példájával tanított, addig soha ki nem kelendünk nemzeti és filozófiai neveletlenségünk bölcsőjéből. Két nagy gönczöle van bármely életnek, egyik a derült, hideg, egészletet és nemcsak részletet felfogó, férfias és nem könnyen elferdíthető ész; másik az isten melegével lelkesedő, az ész parancsától semmi csáb, semmi sophisma, semmi alsóbb érdek által el nem tántorítható *szív*: ezeket kell bölcs egyezésben és egymást átölelő harmoniában tartani és oda munkálni, hogy cselekvényeinket a hideg megfontolás, a mindent jól előre kiszámító eszély s ildom jellemezze; főleg mérsék, mely tetőpontja minden bölcseségnek; úgy, hogy midön Tacitus derék ipát, Agricolát, a legügyesb

statusférfinak akarja velünk tekintetni, azt mondja róla : „Retinuit, quand est difficillimum in sapientia, *modum*.“ Ezen *mérsék* hiányzik a magyarban, mint kelet népében; és e hiányban gyökerezik filozófiai és politikai éretlenségünk. Valóban igaz, mit a czenki bölcs oly sokszor mondá rólunk, hogy: „mi keleti, azaz gőgös, magunkat tulbecsülő, saját keblünkbe nyulni, önismeretre jutni éppen nem akaró és így elfogult, makacs, irigy, a jobb előtt meghajolni, a szebbet és nemesebbet elismerni nem bíró, még kiskoru, sőt gyermek-nép vagyunk“. Már pedig a filozófia egyedüli feltételei: önvizsgálat, öngondolkodás és öncselekvés. Mig ész, szivet, jellemet összhangzólag ki nem mivelünk, addig örökké báb-játékai leendünk heves érzelmeinknek nemcsak, hanem a rosszakaratu szofistáknak, szavakban csillogó Gorgiasoknak és politikai himpelléreknek.

Őszintén és ünnepélyesen megvallom itt, Tek. Társaság, hogy én Széchenyit, igen nagy előszeretettel, mindenkor nemcsak úgy tekintém, mint arany éveiben honunk áldott nemtőjét, hanem részemről mint bölcseleti rokonomat. Reménylem, lehetek én még oly boldog helyzetben, hogy harmonisztikai rendszeremet, melynek alkotására szenteltem élttem legnagyobb részét, melyet már „Magyar Parthenon“ czim alatt összeírni el is kezdettem, a tisztelt közönség előtt fölmutathatom és földerithetendem e nagy igazságot, hogy: miként a világegyetem örök elve és egyetlen nagy törvénye a harmónia, úgy az egyéni, a nemzeti és a világfilozófia főelve is nem más, mint ezen más nyelvekben teljesen ki nem fejezhető szó: harmónia! ez az alfa és omega életben, úgy mint tudományban, e tengely körül forog minden való, minden szép, minden jó; ez a világ és élet gönczöle: e felé delejt minden nemzetnevelő, sőt minden országlár és ha ettől eltávozik, sirba dönti a hont, s mint a vak Sámson magára s népére zuhantja az ország nagy épületét, melynek boltjai alatt millió élet, millió érdek nyugoszik.

Ezen rendszert követé gyakorlatban Széchenyi és igen örülök, hogy amit én elméletben és rendszerben itt tanítok, épp azt látom elvekben és gyakorlatban feltűnni nagynevü nemzeti bölcselőnk fényes tettei által, vajjon nem úgy képzelé-e ő a magyar nemzetet, mint egy összhangzó egészletet,

melyet önmagával harmóniában kell tartani, nem pedig egyes részeit egymástól elválasztani, vagy éppen ellentétbe hozni egymással. Ő, midőn nagy reformját elkezdé, canonul tevé ugyan az észjogot és a magyar törvények tömkelegébe a bölcselet vezérszövétnekével behatva, ezeknek főleg észbeli alapját fürkészsze, fölemelkedett az ész derüs fellegrárába; de ne feledjük, hogy midőn ő ezt tevé, távol vala más részről attól is, hogy mindent, mi az észjoggal ellenkezni látszik, vakmerően fölforgasson, okulva némely újabb nemzetek forradalmi rémjain. Ő az észjogot becsülte, mint palladiumot, miből megtetszik, hogy korát érté és ennek kívánatait ügyesen felfogta: ámde a tételes jognak sem vala megesküdt ellensége, becsülte ebben is, mi az ész örök elveivel összhangzott, legalább metsző ellentétben nem állott: bölcs közepet tartott, tehát a históriai és az észjog között: józan filozófiai tapintata, egykor hadi ember létére, jobban vezérlé őt itt, mint sok szakbölcselőt, kik a bölcs mérsékről mit sem tudnak és vagy Lerminier és Savigny, vagy pedig Rotteck és Thibaut tulzó tanainak hódolnak.

Harmonistának nevezhetem őt abban is, hogy valamint a kivihetőséget soha sem választá el az eszményiségtől, úgy a kormány érdekét sem szakasztá el soha a nemzet érdekétől. Ő mint mágnás, bár a honnan első szülöttje közé tartozott e honnak, mely egyetlen osztályért millió gyermekeit magától eltaszította, Széchenyi mégis az önérdek syreni csábjait nagy lélekkel megvetve, e személyválogató és részrehajló anyának szemére lobbantá kiméletlenül e nagy hibáját és ezt jókor figyelmezteté: mit várhat ezért keblétől méltatlanul eltaszított gyermekeitől. Ámde más részről, főrendü társai észjogait is oroslánilag védé a magas elveit rosszul alkalmazó és tulhajtó politikusok ellenében és a jakobinizmus megesküdt ellenségéül mutatkozott.

Bölcs vala ő, a nemzetélet egyes részleteit mindig az egésznek szempontjából tekinteni; nagyszerü terve összhangzatos volt és éppen nem ábrándos, hanem szilárd és tömör alapra épült. Ezért sikerültek oly jól minden vállalatai, mik az ügyetlen átalakítóknál azért nem vezetnek czélra, mivel ezeket az egyes részletek sokkal inkább elfoglalják, mintsem, hogy az egésznek áttekintésénél gyarlóság ne keverednék

nézeteikbe. Nemzetünk ama mételye, a rabulizmus, az ő szü-
ziesen tiszta életnézetét el nem ferdíté, természeti józan tapin-
tata mindenütt kitaláltatá vele a középösvényt és azt, miképp
kell magunkat viselnünk kormány és nemzet ellenében és
midőn ellenfelei úgy tekinték Magyarhont, mint egy izolált
egészletet, mely szerintök légtünet és meteorképp lebeg a
többi társországok fölött, ezeknek is némileg mintapéldányul
szolgálendő: Széchenyi kimondá az igazat, melyért fejét be-
törék és „filozófusi felfogással belégondolá magát amaz
eldönthetetlen ténybe, hogy Magyarország az osztrák tarto-
mányokkal biz egybe van házasítva és a közállodalomnak
csak egy kiegészítő részét képezi: úgy, hogy egyedül e kap-
csolatban találhat szerencsét, vagy sehol.“

Bölcseleti rokonomnak ismerem őt abban is, hogy
mint volt hadi ember, jól kimutatá helyét mind a kormánynak,
mind a népnek. Népfönségtől idegen volt, bár a népért sziv-
vérét feláldozni kész vala. Népnél az ugynevezett felsőbb
filozófiára, melynek a tetőpontja a politika, nincs is semmi
szükség, elég ennek a természetes és józan logika, elég a
közérzésre és tapasztalatra alapított erkölcsan; ha őt többre
akarjuk vinni, ha előtte népjogokat emlegetünk: bizonyos,
hogy kárt teszünk neki, mert saját alárendelt köréből kivesz-
szük, tudalék által a kétely tengerébe meritjük, mi több, bé-
kétlenné, elégületlen és forrongóvá teszszük. Kevés Newtonra
van szükség, ki egy alma leeséséből kitalálja a világegyetem
rendjének kulcsát, a nép emberének elég, ha az erkölcsi világ
rendetlenségének kulcsát a tiltott alma megevésében, vagyis
a törvény áthágásában teljesen feltalálja. Ő népjogok helyett
kötelességérzetet tanított, de előbb „Hitele“ által, a haza
nagyjainál lelkiismeretet ébresztett: népjogokat, a konvent tagjai
példájára, soha sem követelt; mert szent volt előtte, mit egy-
kor Schlözer oly jól mondott: „Üdv, u. m. az emberjogok
hirdetőinek, de ezek ne mulaszták el előbb népeiket az
emberi kötelességekre jól megtanítani. Hogy amazokat a nép
életében egész terjedelmökben érvényesekké tehessük, szük-
séges, hogy oly embertöbbség létezzék, mely képes legyen
emezeket egész terjedelmökben teljesíteni.“

Igy lőn aztán, hogy nemzeti életrendszere nem hason-
lita Plátó köztársaságához, amaz nem a betegesen ingerült

radikalizmus, hanem a méltány, a mérsék, az erkölcsiség alapelvéből indulva ki, nemcsak, hogy felforgató és forradalomra izgató nem vala, hanem inkább békitő és engesztelő; mely, míg káros beavatkozások nem történtek, gigási erővel ragadá meg a társas élet ezer viszonyait. Üdvös irányt ada a polgári és büntető törvényeknek, anélkül, hogy a bölcs és méltányos kormánytól feltartóztatnák: és öröm vala látni, mi fölséges hatást tőnek jeles elmeművei az összes hon nagy testében mindenütt; mikben annyi lelkesedés annyi fölvilágosultsággal, annyi honszeretetet annyi hűséggel a fölséges uralkodó ház iránt, annyi szabadságszeretetet annyi törvényességgel párosultak.

Igaz, hogy későbbben bölcs tervéből kiüttetve, orbiliusi szigort gyakorlott, eltaszítva magától azt, ki e darabos beszédü Mózesnek ároni szolgálatot tehet és aki neki eleinte homokhordó napszámosul is kínálkozott; fájdalom, gyakran beköszönte nála a komor szeszély és ami országos szerencsétlenség vala, nem birt sem Periklesz, sem Szokratesz, sem Antonius stereotyp hangulatával és kedélyegyenével: ámde ezen szomorú jelenetet már most úgy tekinthetjük, mint előfutását e nagy szellem elsötétülésének, melyet lélektanilag is megfejtethünk hona iránt lángoló pár nélküli szerelméből és vasakaratóból, mely, mint Achilles, hajlani nem tudott; meg azon előérzetéből, mely neki, mint rendkívüli egyéniségnek, mint följobb emlitém, látnoki tulajdona vala.

A filozófia ugyan már régen pálczát tört a jóslatokon: az ezekbeni hitet úgy tekintve, mint amely minden alapos okot nélkülöz; azonban a német bölcselők ama királya, Leibnitz, még sem veté meg egészen ezeket; maga a fölvilágosult Herder sem; mert „A kitünő nagy emberek jóslatai, ugymond, nem egyebek, mint jót irányozó javaslatok; nem víziókra vannak ezek építve, hanem mély tapasztalatokra és oly észelvekre alapítvák, melyek állandóak és a legkésőbbi jövődőkbe is mintegy beszögellenek.“ Van is rá elég példa, hogy a legnagyobb elmék, a jelenből ítélve, megjóslák a távol vagy közel jövődők derüs vagy borus fordulatait. Így Seneca megjövendölé, hogy valaha egy új világrész fölfedeztetik. Leibnitz és Rousseau előrajzát adták a XVIII-ik században történendő nagyszerű erkölcsi és politikai forradalomnak,

hogy most Tacitus, Macchiavelli, Canning és Lottichi valóban figyelemre méltó jóslatait mellőzzem. Miként a holdkórosokban, testük minél gyengébb, annál bámulatosabb erőt fejt ki a test kötelékei alól felszabadult lélek, kik látnak behunytt szemmel, látnak, ha a magnetizálók előadásainak hiszünk, messze tartományokban történő dolgokat; így Széchenyi is, e nagy Apolló, már 1840-ben látá, hogy: „Honunk forradalmi előzvényekben támolyog“; 1841-ben a „Kelet Népé“-ben figyelmeztet bennünket, hogy: „A magyarság terjesztésével felette csinján kell haladni, a más nyelvűeket vegyük be alkotmányunkba, hogy ők is bevegyenek minket — azaz magyarságunkat — magukba.“ 1842-ben, elnöki megnyitó beszédében már ezt mondja: „Rövid idő múlva egyedül e négy betű: *volt*, fogja illusztrálni valahai létünket.“ Az 1848-iki diaeta alatt pedig, míg mások a bekövetkezendő nemzeti ujjászületésnek örültek, ő szomorú vala és látá e honnak utolsó halálos vonaglásait. Míg mások képzelének magok előtt egy nagy üdveldét, ő látott egy nagy sirt és, mint egy második Jeremiás, képzelé, hogy a leégett és lerontott Jeruzsálem romjai között jár.

